

STENOMUSEEN 72

MEDLEMSBLAD FOR STENO MUSEETS VENNER – JUNI 2017

Nyt velkomstområde

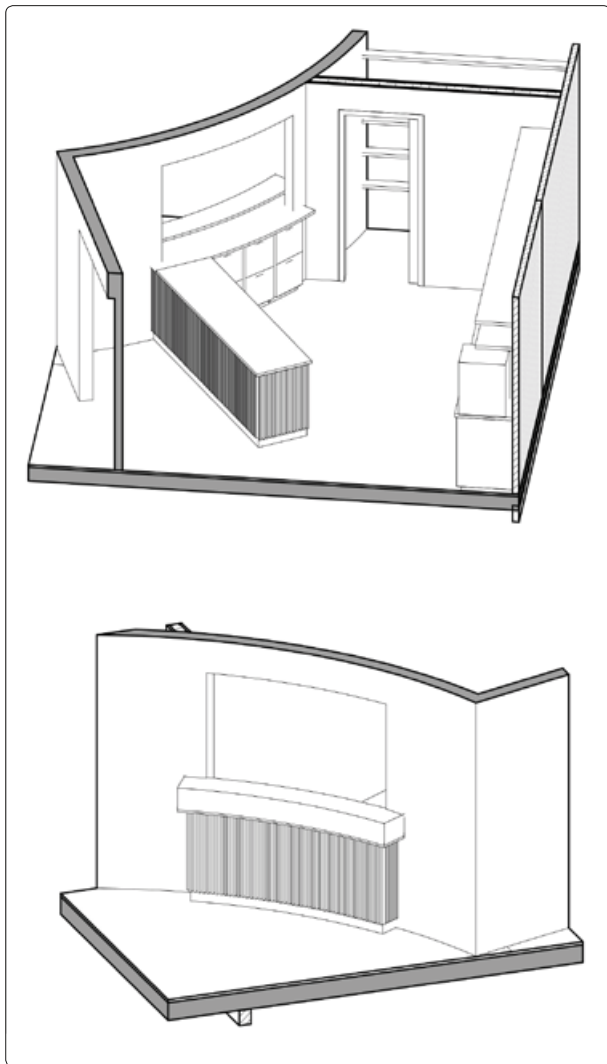
Det er 24 år siden Steno Museet åbnede, og i årene siden da er museets foyer, cafeområde og butik blevet flittigt brugt. Det har sat sine spor, og derfor arbejdes der i skrivende stund på en gennemgribende renovering og fornyelse af hele velkomstrådet. C. F. Møllers tegnestue har stået for design og byggeledelse.

Det har været et stort ønske at kunne byde museets gæster velkommen ved en mere åben og imødekommende skranke. En del af væggene omkring butikken er bærende, men i det omfang, det har været muligt, er vægge nu blevet fjernet, så skranke og butik kommer til

C. F. Møllers skitser fra projektet.

Øverst: Et kig ind i butikken fra foyeren. Den gamle glasfoldedør er væk, og åbningen er gjort større. Langs væggen til højre opsættes nyt inventar og i butikken en ny skranke.

Nederst: Den nye skranke, set fra rotunden. Frontpersonalet skal fremover betjene de besøgende stående.

Der har været byggerod i det meste af foyeren! Langs væggene er der opstillet stilladser. For at håndværkerne kan opsætte nye loftsplader på 1. sal, er der indskudt et ekstra etagedæk af træ. I hele perioden har hovedtrappen været lukket, så både personale og museets gæster har skullet bruge bagtrappen. Foto: Science Museerne.

at virke både lys og mere rummelig. Skranke og hyl-der bliver udskiftet, og det nye inventar bliver lavet i ask – en lys europæisk træ-

sort. Loftet i butikken bliver løftet, så det kommer i samme niveau som resten af velkomstrådet, og ved samme lejlighed udskiftes

belysningen med LED pærer. Til glæde for personalet i butikken er der også blevet plads til et lille nærdepot med adgang fra området bag skranken.

Forbedring af akustikken

Akustikken i foyeren har gennem årene været en udfordring, specielt ved museets velbesøgte feriearrangementer, eller når skoleklasser er blevet budt velkommen ved pendulet. Det skulle renoveringen gerne rette op på. Loftet på 1. sal bliver udskiftet med bedre akustikregulerende plader. Derpå sættes der trælistes, der udover at forbedre akustikken yderligere vil tilføre foyeren et varmt, rart udtryk.

Tidssvarende foyer

I hele byggeperioden vil der være gratis adgang for publikum, der så til gengæld har affundet sig med stilladser, støv og støj.

Den 23. juni, når alt forhåbentlig står færdigt, kan vi byde vores sommerferiegæster indenfor i en venlig og tidssvarende foyer og butik.

Velkommen til et – næsten – nyt Steno Museum.

Susanne Kirkfeldt

Den nysgerrige udstillingsgruppe

Som nævnt i bl.a. *Stenomusen 69* er vi på Steno Museet i gang med at forberede et par nye videnskabshistoriske udstillinger om menneskets nysgerrige udforskning af naturens kræfter og bestanddele – og hvad denne forskning har ført med sig.

Detailplanlægningen af udstillingerne har dog vist sig at tage længere tid end forventet. Specielt er det en udfordring at få de forskellige ambitioner i forhold til faglighed, formidling, tilgængelighed og publikums involvering m.v. til at gå op i en højere enhed. Rent

praktisk er det også noget af en kabale at få plads til de mange delemler og store genstande, vi gerne vil have med i udstillingerne. Så for at gøre den “udstillingsløse” periode så kort som mulig venter vi med at nedtage den eksisterende udstilling til efter sommerferien.

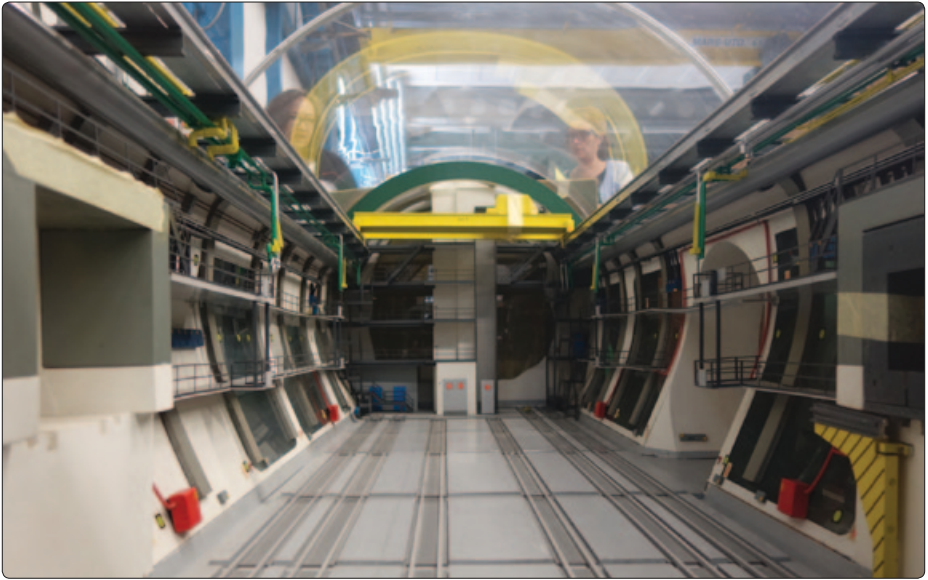
Protonfodbold på CERN

Som en del af planlægningen har udstillingsgruppens tre medlemmer for nylig været på studietur til CERN, hvis forskning vil spille en central rolle i udstillingen om atomet og dets bestanddele.

Ud over at alle gruppens medlemmer skulle opleve det fascinerede udstyr og den intense, internationale stemning blandt forskerne på stedet, skulle vi bl.a. afprøve deres såkaldte

På studieturen til CERN fik udstillingsgruppen demonstreret deres såkaldte Protonfodbold. Her diskuterer museumsinspektør Hans Buhl mulighederne i aktiviteten med dens udvikler, Joao Pequeno. Foto: Susanne Kirkfeldt.

Udstillingsgruppen nærstuede også en model af den underjordiske hal, hvor ALEPH-detektoren i sin tid stod. Selvom modellen er udført i 1:20, er den voldsomt stor. Men vi prøver at få plads til den i udstillingen. Foto: Hans Buhl.

Ved besøget i CERN's centrale kontrolcenter viste Emma Sanders fra CERN Susanne Kirkfeldt og Kamma Lauridsen nogle af de mange champagneflasker, som de forskellige eksperimentgrupper har foræret operatørene ved diverse milepæle, f.eks. da Higgs'en blev fundet. Foto: Hans Buhl.

Protonfodbold for at kunne vurdere, om vi skal have det med i vores udstilling. Det er en digital aktivitet udviklet af CERN's multimedieafdeling, hvor man kan sparke virtuelle protoner sammen og skabe byger af nye partikler, hvis de rammer hinanden hårdt nok.

Vi studerede også *Microcosm*, som er CERN's egen udstilling om forskningen på stedet, ligesom vi fik etableret gode kontakter til deres formidlingsafdeling, som meget gerne vil hjælpe med f.eks. billeder, film og udlån af genstande.

Protonterapi på Skejby

Som nævnt er det også en ambition at vise, hvad forskningen har ført med sig, f.eks. i form af ny teknologi. Selvom en del af partikelfysikkens videnskabelige resultater måske ikke har den store betydning for menneskers daglige liv, har det nemlig vist sig, at dens metoder til at accelerere og styre stråler af protoner kan udnyttes til behandling af cancer, bl.a. i hjernen på børn.

For at kunne fortælle den historie i udstillingen har vi også besøgt det kommende Dansk Center for Partikel-

Susanne Kirkfeldt og Hans Buhl fra udstillingsgruppen skulle have en del sikkerhedsbeklædning på, inden projektleder Mads Konge kunne vise dem rundt på det kommende Dansk Center for Partikelterapi i Skejby. Foto: Kamma Lauridsen.

terapi på Aarhus Universitetshospital i Skejby og holdt inspirerende møder med et par af de læger og ingeniører, som står for byggeriet.

Så vi er i fuld gang med de mange aspekter af planlægningen af udstillingen *Det nysgerrige menneske*.

Hans Buhl

Kristian Peder Moesgaard (1939-2017)

Steno Museets første direktør og medstifter af Videnskabshistorisk Museums Venner – det senere Steno Museets Venner – fhv. lektor i videnskabshistorie Kristian Peder Moesgaard, er død.

Moesgaard fik for nogle år siden en blodprop, som bl.a. vanskeliggjorde hans tale og desværre også berøvede ham hans eminente evne til at overskue tal og beregninger. Det betød et endegyldigt farvel til det faglige arbejde. Men han beholdt sit gode humør og insisterede på at leve videre – og var en uvurderlig hjælp for sin hustru, Merete, som selv havde levet med et svækket helbred i en længere årrække. I de første år efter museets åbning hjalp Merete imidlertid som frivillig med

Moesgaard gav gerne en hånd med, når en udstilling skulle gøres færdig. Her hjælper han daværende kustode Martin Bernhard med lægningen af trekantede fliser i udstillingen Kantede elementer fra 1998. Foto: Hanne Tegllus.

registreringen af hundredvis af genstande i den medicinhistoriske samling. På den måde var Steno Museet også noget, de var fælles om.

Den 9. marts 2017 blev Moesgaard indhentet af endnu en blodprop og døde i en alder af 77 år. Det var et meget hårdt slag for Merete at miste sin livsfælle, og kun en måneds tid efter, den 13. april, gav hendes hjerte op. Merete blev 80 år gammel.

Nekrolog

I forbindelse med Moesgaards død skrev fhv. rektor for Aarhus Universitet, Henning Lehmann, følgende mindeord:

Der var nok en smule “bekendelse” eller skjult selvbiografi i det, da Kristian Peder Moesgaard indledte slutafsnittet i sin disputats (1977) med udsagnet: “Mangen naturvidenskabsmand i renaissance, som i dag prises, fordi hans arbejde skabte forudsætninger for industrialisering og rum-

fart, drømte selv i sit inderste om at yde menneskehed den helt andre tjenester i samvirke med teologiske kolleger”. Måske kunne man uden at tabe fokus udfolde det til: “som når astronomihistorikeren Moesgaard søgte at kombinere dybtgående kosmologiske overvejelser med eksakt naturvidenskabelig astrofysisk kronometri”.

Moesgaard var bondesøn fra Vestjylland, der en overgang tænkte på at blive præst, men det endte med naturvidenskaben. Han understregede i disputatsens forord, at Institut for de eksakte Naturvidenskabers Historie ved Aarhus Universitet, hvortil han var kommet som student i 1965, var blevet ham “en kær lærerplads” og “en uvurderlig ramme” om hans arbejde.

Ud over det dybtgående historiske og astronomiske arbejde med kilder helt tilbage fra oldtiden og frem til renaissanceastronomer som Copernicus og danske Longomontanus var han på instituttet også blevet fængslet af sin læremester, professor i videnskabshistorie, Olaf Pedersens fascination

af de instrumenter, tidligere generationers astronomer, navigatører, kemikere og fysikere havde haft til deres rådighed.

Alene herudfra var Moesgaard selvskrevet som leder af det unikke museum – snart benævnt Steno Museet – som i et nyt hus i Universitetsparken blev skabt ved sammenlægningen af instituttets samling af historiske instrumenter og en tilsvarende medicinhistorisk samling og dennes lægeurtehave samt suppleret med et planetarium.

For at betegnelsen “selvskrevet” skal få sin fulde værdi, må det tilføjes, at Moesgaard havde en indgroet sans for fortællingen. Det videnskabelige skal naturligvis være i orden. Men alt det faglige og tekniske skal først og fremmest formidles, det skal fortælles videre til den brede offentlighed. Det var museumsdirektør Moesgaards holdning i de syv år (1994-2000), hvor han var Steno Museets leder – syv år, der reelt bør tælles som ti, da han også var en travlt beskæftiget nøgleperson i museets opbygningsfase.

Han var en vellidt leder, hvis menneskelige egenskaber udfoldedes både over

Til den store særudstilling i 1996 Tycho Brahe 450 år – Den nye stjerne fik Moesgaard fremstillet Steno Museets rekonstruktion i fuld størrelse af Tychos imponerende ækvatoriale armillarsfære. Ud over Tychos egne tegninger og beskrivelser udgjorde Eichners skalamodel fra 1940 en del af forlægget. Foto: Science Museerne.

for kolleger, medarbejdere og gæster på museum og institut. Hans empatiske ledelsesstil kom bl.a. til udtryk ved, at møder på museet ofte indledtes med ordene “Kære venner”. Desto friere og fuldt så frugtbart blev hans menneskelige egenskaber udfoldet hjem-

me i Torrild gamle Præstegård i forhold til familie, venner og lokalsamfund. Han sad i menighedsrådet i 40 år, de fleste som dets formand, og Rotary-klubben i Odder blev adskillige gange beriget med foredrag om naturvidenskabens historie. ■

Generalforsamling i Steno Museets Venner

Onsdag den 29. marts 2017 blev der afholdt ordinær generalforsamling på Steno Museet.

Grundet formandens forfald bød redaktør Knud Erik Sørensen velkommen. Der var 10 fremmødte inkl. bestyrelsen.

1. Valg af ordstyrer

Claus Navntoft blev valgt og konstaterede generalforsamlingens lovlighed.

2. Formandens beretning

Knud Erik Sørensen indledte med at mindes K.P. Moesgaard – Steno Museets første direktør samt medstifter af Steno Museets Venner – som var gået bort tidligere på måneden.

Knud Erik Sørensen berettede derefter om foreningens virke, som ud over bestyrelsens indsats i det forløbne år havde manifesteret sig gennem flere medlemmers deltagelse som frivillige formidlere ved feriearrangementer samt med hjælp til registrering af genstande.

Den økonomiske støtte havde været indirekte i form af det overskud, museet har fået gennem salg af foreningens bogudgivelser.

Der havde været afholdt 3 bestyrelsesmøder med behand-

ling af punkter som vedtægtsændringer, foreningens økonomi, *Stenomusens* indhold, bogudgivelser samt diskussion af projektbeskrivelser og ideer til kommende udstillinger.

Foreningens bøger udgives nu både som p(apir)-bøger og e(lektroniske)-bøger. De fleste oprindelige p-bøger er nu udgivet i et meget bedre layout, både som p- og e-bøger. Nogle få udgivelser findes kun som p-bøger, mens en enkelt forsøgsvisst kun er udgivet som e-bog. Det vil senere blive vurderet, hvorvidt denne også skal trykkes på papir.

Fordelen ved e-bøger har vist sig gennem en langt større udbredelse, også geografisk, hvorfor der også fremover vil blive satset på denne udgivelsesform. Titlerne kan ses i bogkataloget på Science Museernes hjemmeside og kan købes i museums-kiosken og gennem boghandlere samt lånes/købes gennem eReolen.

En oversigt over køb og udlån af e-bøger viser stor spredning på de enkelte publikationer med *Tycho Brahe* og *astromiøniens genfødsel* som den absolutte bestseller gennem de 4 år, den har været tilgængelig på eReolen. Nyudgivelsen *Hvordan Danmarkskortet kom*

til at ligne Danmark ligger allerede højt placeret på listen. Udlånet og salget af e-bøger er tilfredsstillende stort, medens salget af p-bøger er af et vigende omfang.

Knud Erik Sørensen nævnte derefter, at Steno Museets Venner stadig efterlyser forslag til nyudgivelser.

Foreningens blad *Stenomusen* udkommer tre gange om året som forbindelsesorgan til foreningens medlemmer med mange læseværdige artikler, som bibringer læserne ny viden. Bladet er også museets organ, både som annonceringsorgan og som kilde til museets historik.

Boggaven for 2016 var den nye udgave af *Det periodiske systems historie*; i 2017 vil alle medlemmer modtage den flot illustrerede *Hvordan Danmarkskortet kom til at ligne Danmark*.

Bestyrelsen vil det kommende år bl.a. arbejde med den udfordring, der ligger for foreningen i at finde sin rolle og identitet i Science Museerne, som Steno Museet nu er en del af.

Knud Erik Sørensen omtalte derefter foreningens repository, som indeholder alt relevant materiale vedrørende foreningen.

Herefter rettede han på formandens vegne en tak til alle bestyrelsesmedlemmer, specielt kassereren, for arbejdet i det forløbne år, mens ordstyreren også fremhævede redaktørens indsats med både *Stenomusen* og bogudgivelserne.

3. Fremlæggelse af regnskab

Kasserer Vibeke Reinhardt fremlagde regnskabet, som med indtægter på 38 776 kr. og udgifter på 17 062 kr. udviste et overskud på 21 714 kr.

Regnskaberne er svære at sammenligne år for år, idet den bogførte kontingentindtægt er afhængig af opkrævningstidspunktet. Kassereren fremhævede enkelte poster:

- Copydan-afgiften på 6181 kr., som for det kommende regnskab stiger til ca. 11 000 kr.
- p-bogsalget, som var opgjort for to år.
- Udgiften til udsendelser – især af boggaven – er stor, selv om bestyrelsen udbringer en del af eksemplarerne.
- Udgiften til trykning af *Stenomusen* er steget grundet et større sidetal.

Bestyrelsen har justeret ud-salgsprisen for de enkelte publikationer, hvilket sammenholdt med en uændret afregningspris for museet, medfører større overskud til samme.

Medlemstallet har stabiliseret sig omkring 186-189. Det er glædeligt, at der er 10 nyindmeldte, men foreningen må også konstatere, at flere af de oprindelige medlemmer efterhånden falder bort.

4. Kontingent

Bestyrelsen foreslog uændret årligt kontingent på 200 kr. for enkeltmedlemmer, 300 kr. for par og minimum 300 kr. for institutionsmedlemskab, mens tegning af nye, livsvarige medlemskaber foreslås afskaffet i forslaget til ny vedtægt.

5. Forslag til ny vedtægt

Både den tidligere og foreslåede vedtægt har været offentliggjort i *Stenomusen*, så Knud Erik Sørensen nøjedes med at fremhæve de områder, hvor der var væsentlige ændringer:

§2 stk. 1: Det er ikke længere muligt at tegne et livsvarigt medlemskab.

§3 stk. 2: Indkaldelse til generalforsamling kan ske via museets hjemmeside og via mail. Indkaldelsen vil også blive bragt i *Stenomusen*, men denne kan i værste fald udkomme for sent i forhold til indkaldelsesfristen.

§3 stk. 3: Dagsordenen til generalforsamlingen er præciseret – f.eks. er der nu krav om

godkendelse af beretning og regnskab.

§3 stk. 4: Forslag til generalforsamlingen skal indsendes til formanden så tidligt, at de kan offentliggøres sammen med dagsordenen, således at medlemmerne på forhånd kender de forslag, der skal behandles.

§3 stk. 5: Præcisering af, hvem der har stemmeret på generalforsamlingen.

§3 stk. 8: Alle valg træder i kraft umiddelbart efter generalforsamlingen. Der vælges en 1. og en 2. suppleant. Hvis en suppleant indtræder i bestyrelsen, er det for resten af det afgæde medlems funktionsperiode.

§4 stk. 1: Formand og kasserer tegner foreningen økonomisk.

Efter en kort debat blev forslaget vedtaget. Dermed har foreningen fået en ny vedtægt.

6. Orientering om aktiviteter på Steno Museet

Bent Lorenzen, direktør for Science Museerne, fortalte, at det forløbne år har været et godt år med publikumsrekord for både Steno Museet og Væksthusene. Han fremhævede et forrygende arrangement i vinterferien, som foreningens deltagende medlemmer i høj grad bidrog til.

Science and Technology er meget stolt af sine museer, men må også erkende, at flere gæster betyder flere udgifter, hvorfor det har været nødvendigt med en ekstrabevilling for at dække et opstået underskud.

Steno Museet kan bryste sig af at have mange af de 'rigtige' gæster – skoleelever og gymnasieelever – hvilket endnu ikke gælder for Væksthusene.

Bent Lorenzen erkendte, at det kunne se ud, som om man i øjeblikket var 'succesramt' og måske havde gang i for mange aktiviteter.

Steno Museet står over for en stor satsning med nye udstillinger i både videnskabshistorisk og medicinhistorisk afdeling, ligesom der er planer for renovering af foyeren, bl.a. med en mere åben kiosk.

Ole Rømer Observatoriet skal bevares, som det er i dag, men der forestår en større restaurering både udendørs og indendørs. Den ene kuppel skal fortsat være reserveret til forskning og studerende, mens den anden – gerne med en ny og større kikkert – skal være åben for publikum til formidling, evt. også som planetarium. Desuden planlægges opførelse af shelters til overnatning for skolebørn, som vil besøge observatoriet om aftenen/natten.

Tidshorizonten for projektet er 1½ år med en økonomisk ramme på ca. 15 mio. kr., hvilket ikke ses som nogen større udfordring.

Væksthusene synes at have sin største udfordring i at få mere gang i formidlingen.

Bent Lorenzen anerkendte, at Steno Museets Venner som forening har sin naturlige interesse i Steno Museet – men dog alligevel også ses som Science Museernes venner.

Med hensyn til medlemskaren var det direktørens tanke, at man skal have fat i de helt unge, og derudover skal have noget at tilbyde de mange frivillige.

Direktøren sluttede med at takke for foreningens indsats for museet og med en konstatering af, at 'vi kan ikke have mere succes, end vi har'!

På et spørgsmål om planetariets fremtid svarede direktøren, at det ikke stod foran en umiddelbar lukning, men at en investering på 8 mio. kr. ville være nødvendig – og at man ikke pt. kunne se, hvordan pengene skulle kunne skaffes.

Det blev også understreget, at foreningens ønske om at bevare astronomiformidlingen er blevet hørt, men at dette måske også kunne tilgodeses i et multimedierum med flere muligheder end planetariet.

7. Valg af bestyrelse

Bjarning Grøn, Vibeke Reinhardt og John Frenzt blev alle valgt uden modkandidater.

8. Valg af suppleanter

Dorte Gade og Jesper Schou-Jørgensen blev valgt uden modkandidater.

9. Valg af revisor og revisorsuppleant

Ole Knudsen blev valgt som revisor og Jesper Lützen som revisorsuppleant, begge uden modkandidater.

10. Eventuelt

Per Christiansen havde oplevet stor ros til museet og dets ansatte.

Kristian Jacobsen foreslog, at der blev mulighed for at komme forbi museet og hente sin boggave for at spare udsendesudgiften. Kassereren vil prøve, om det kan organiseres via maillisten.

-oOo-

Ordstyreren takkede for god ro og orden og erklærede generalforsamlingen for afsluttet.

John Frenzt

Efter generalforsamlingen orienterede museumsinspektør Hans Buhl om planerne for den nye udstilling i stueetagen i den videnskabshistoriske afdeling.

Sommerfugl, faldskærm – jeg må ha' ilt, din nejsiger!

Dette tillempede moderne digt, eller måske snarere en art rebus, er indledningen til en lille artikel om H.C. Ørstedes arbejde med det danske sprog.

H.C. Ørsted (1777-1851) opdagede elektromagnetismen, og denne opdagelse har fået et markant historisk eftermæle, som det bl.a. også vil kunne ses i den kommende videnskabshistoriske udstilling *Det nysgerrige menneske* på Steno Museet. Men Ørsted var en person med viden inden for mange fag. Han var polyhistor, farmaceut og professor i fysik med naturfilosofisk, teologisk og sproglig interesse. Som han så smukt siger i *Aanden i Naturen* fra 1850-51: "Videnskab, kunst og moral giver indsigt i det sande, det skønne og det gode og fører derved, hver på sin måde, til erkendelse af Gud."

Ørsted og Grundtvig

Med denne positive, romantiske, naturfilosofiske – og panteistiske – verdens-

anskuelse kommer han i øvrigt i teologisk klammeri med N.F.S. Grundtvig, som anklagede videnskaben for at være kristendommens fjende par excellence: "...gudsformægtelse var dens første ord, trolddom og guldmageri dens kæreste bedrift ... og nu brøler den mod den levende gud."

Som Bjarne Kousholt skriver i sin bog *H.C. Ørsted og fornuften i naturen* fra 2014, tager Ørsted til genmæle i en sjælden hård tone, da den troende videnskabsmand føler sig gået alt, alt for nær. I en brevveksling mellem brødrene Anders og Hans Christian Ørsted kommer

den personlige indignation – og blikket på Grundtvig som en farlig mand – da også frem i tonen, når Grundtvig af Anders omtales som ufornuftig, smagløs, hånende over for fornuftens største og ædleste frembringelser, som han intet kender til – og H.C. svarer bl.a.: "Dette Menneskes Fornuftfiendskab har længe gjort mig tilbøjelig til at tage fat paa ham en Gang."

Derefter skrives der om, hvorledes Grundtvig er "et givtigt Ukrud i vor Litteratur, som med Rod bør oprykkes. Skulde han engang erholde nogen Magt, vilde han vorde en af de afskye-

Steno Museets rekonstruktion af Ørstedes forsøgsopstilling. I baggrunden ses Ørstedes latinske afhandling om forsøget. Foto: Hans Buhl.

ligste og ondskabsfuldeste Forfølgere.”

Et nyt blik på Grundtvig måske, som i dagens Danmark nærmest har ry som inkarneret lys og venlig kristendom.

Kampen mod det akademiske snobberi

På samme måde som Ørsted tager fat på Grundtvig, tager han fat på det akademiske snobberi, at læde arbejder skal affattes på latin samt andre akademiske idiosyncrasier som f.eks., at den skrivende ikke må omtale sig selv med ordet *jeg*: “Derfor seer man saa tit den Skrivende omtale sig selv som Undertegnede, Forfatteren, Recensenten osv., hvorpaa han siden naturlig-

viis taler om sig selv i tredje Person, hvilket nøder ham til i mange Tilfælde at bruge nogen Kunst, for at Læseren kan skjelve ham fra en Anden. Andre bruger Vi i stedet for Jeg og give der ved ofte deres Tale et Anstrøg af Fornemhed, som endog er latterlig.”

Nye ord

Et er Ørsteds kritik af den anvendte tale og skrift, et andet er, at han dels opfinder, dels introducerer ca. 2000 nye ord til det danske sprog i en tid, hvor lærde afhandlinger blev skrevet på latin. Men latinen forstår den almindelige befolkning ikke, og samtidig kan det latinske sprog dårligt følge med i beskrivelser af de nye

videnskabelige frembringelser og opdagelser.

En del af Ørsteds orddannelse er altså af fagsproglig art, en kemisk nomenklatur, og der gøres mange overvejelser i denne forbindelse, overvejelser om ords oprindelser, låneord og det nordiske/skandinaviske vs. det græsk/latinske. Han vaccinerer samtidig mod indsigelser og viser en vis ydmyghed over for egne forsøg på orddannelser, som ikke styres af angst for det fremmede, f.eks. det tyske, men stadig en kærlighed til det danske sprog.

Overvejelser om de nye ord strækker sig ofte over mange sider i hans skrifter. Et eksempel er netop ordet *ilt*, der sprogligt tilbageføres til ordet ild, men som indtil da kaldtes surstof (eller suurstof), hvilket er uheldigt, fordi ordet ikke er i overensstemmelse med luftartens karakter. Det indgiver falske forestillinger. Men også fordi et sammensat ord betegner noget ikke-sammensat. Ilt hedder oxygène på fransk og oxygen på engelsk, men fremmedord som oxygen lader sig ikke let bøje efter modernmålets grammatiske regler, og vigtigere: “... erfaringen lærer, at de ulærde,

Citaterne i artiklen er hentet fra følgende kilder:

- Dan Ch. Christensen: *Naturens tankeløser: en biografi om Hans Christian Ørsted*. København 2009.
- Niels Åge Nielsen: *Sprogrenseren H.C. Ørsted*. Nordisk Institut, Aarhus Universitet 1981. Oversættelserne i dette værk har ikke store bogstaver i begyndelsen af substantiver, som det ellers var normen på Ørsteds tid.

Steno Museets Venner har udgivet to bøger, der behandler H.C. Ørsteds liv og gerninger:

- *H.C. Ørsteds Selvbiografi*, udgivet af Anja Skaar Jacobsen og Svend Larsen.
- *Elektromagnetisme 1820-1900* af Ole Knudsen.

Disse bøger kan købes i museets butik og hos boghandlere samt lånes via eReolen. De findes både som p-bøger og e-bøger.

hvem fædrelandets ven ikke vil nægte adgang til kemien, ikke let fatter de græsk-franske ord og sjældent værner sig således til dem, som til de benævnelser, der er taget af modernålets benævnelser". At give de ulærde del i en højere uddannelse er af filosofisk og politisk vigtighed, og orddannelserne er et led i denne demokratisering af lærdommen.

Nejsigeren og jabroderen

Men også sproget om kunsten, også *billedkunsten* og *brugskunsten* – og hverdagssproget – blev fornyet med Ørsted. Han var en ren *ildsjæl*. *Foretagsom*. Andre af Ørsteds ord, som vi benytter i dag, er f.eks. *tidevand*, *mindretal* og *sammendrag*, *sommerfugl* og *faldskærm*.

Ordet *nejsiger* stammer også fra Ørsted, og en såkaldt *Jabroder* er naturligt nok modsætningen til nejsigeren: "Nejsigeren, som siger nei fordi andre siger ja seer med stor Ringeagt ned paa Jabroderens Uselvtændighed, men lægger ikke Mærke til at hans Nei er ligesaa afhængigt af fremmeds Yttring som den andens ja, og undertiden af kloge Folk benyttes til at

Hans Christian Ørsted (1777-1851). 1806 professor i fysik ved Københavns Universitet. Grundlagde Polyteknisk Lærestalt (1829) og blev dennes første rektor. I baggrunden ses Ørsteds galvaniske batteri, bestående af 20 kobberkasser af størrelse 12×12 ×2½ tommer, indeholdende en blanding af fortyndet salpeter- og svovlsyre. I hver kasse er neddyppet en zinkplade på 10×10 tommer.

faae ham hvorhen man vil." En del af Ørsteds orddannelser slog imidlertid ikke an: f.eks. *udhvælv* for konveks og *indhvælv* for konkav – på trods af ordenes udmærkede betegnende "sandhed". *Kløgtværk* som modsætning til håndværk. Og der er mange flere eksempler. Men om vi taler

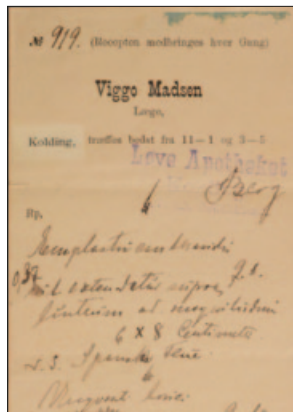
om et *tankeeksperiment*, om *udstråling*, *hvalfisk* eller det at *fordampe* – hvilket denne lille artikel er i gang med; herefter er der kun et svagt *efterbillede* tilbage ... så forbliver Ørsteds orddannelser. Og nogle af dem har bestemt en særlig *klangbund*.

Mary Marie Kromann

En kvindes liv set gennem recepter

Jydsk Medicinhistorisk samling fik skænket en bunke gamle recepter. Det er sjældent at få adgang til så mange recepter til samme person over en periode på 19 år – fra 1888 til 1907, og det giver anledning til at undersøge, hvad Marie Nielsen mon har fejlet. Bodil Brock, som er farmaceut og har været apoteker på Aarhus Løve Apotek i mere end 25 år, skriver her om de mange recepter.

Som pensioneret apoteker tog jeg med glæde imod tilbuddet om at være frivillig på Steno Museet. Løve Apoteket er byens ældste apotek, og mange effekter på museet stammer netop herfra. Da jeg er meget interesseret i mit fags historie, er det en fornøjelse at hjælpe med at registrere og beskrive brugen af de enkelte genstande fra apotekerne.

Recept fra læge Viggo Madsen.
Foto: Jenny Husted.

Fra København til Jylland

Alle recepterne er udskrevet til Marie Nielsen, og teksten kunne tyde på, at hun i 1888 boede på Vesterbro i København, da de er udskrevet af en læge Warming på Vesterbro og ekspederet på Vesterbro Apotek.

På den første recept fra 1888 skriver Warming, at det er til "Madam Nielsen", og hun har sikkert haft ondt i halsen, da recepten lyder på sølvnitratopløsning, som virker desinficerende, og som kan bruges til gurgling af halsen. Til de følgende fem recepter fra læge Warming er der et forklarende brev, hvor han fortæller, hvordan Thorvald, som må være hendes søn, skal behandles for hoste. Han skriver hvilke hostemidler, der skal anvendes hvornår, og hvordan han skal behandles ved at tage de miksturer,

lægen har skrevet på løse recepter. Foruden hostesafterne har Thorvald fået en jernholdig opløsning som jerntilskud og torskelevertran som D-vitamin tilskud.

Recepter fra 1891 er ordineret af læger i Tarm til Marie Nielsen og ekspederet på Tarm Apotek. Hun er formodentlig flyttet til Tarm i 1891. Her bliver hun behandlet med kaliumkloratopløsning for ondt i halsen og afdelte pulvere, der virker februmedsættende. Afdelte pulvere er lægemidler afvejet i en bestemt dosis og indpakket i små papirposer eller -kapsler. Omkring år 1900 var afdelte pulvere sammen med piller de mest brugte doserede lægemidler. De benævnes i Farmakopeen fra den tid som *Pulvis*. Tabletter blev først senere fremstillet på apotekerne, og de er beskrevet i DAK-forskrifter fra 1925.

I 1896 må Marie være flyttet til Kolding. Nu kan vi se, at hun er både "Dameskrædderinde" og "Enke". Recepterne fra Svane Apoteket i Kolding fortæller, at hun stadig har jernmangel, da hun får ordineret jernpil-

ler. Hun får også plaster med spansk flue, som virker varmende, og smertestillende pulvere, måske mod gigt. Hun får desuden forskellige beroligende miksturer.

Spansk flue er en grønlig, glinsende bille, der blev hyppigt brugt i medicinsk behandling. Det virkede hudirriterende og varmende i mindre doser. Man brugte dog også salve og plaster med spansk flue til at danne små sår, som skulle holdes åbne og efter datidens kropsforståelse skulle hjælpe ved udtømmende behandling. De er beskrevet i *Den Danske Farmakope* i 1868, 1893 og senest i 1907.

Til homøopatisk læge

Marie flytter til Aarhus i 1897, hvor hun af øre-næsehalslæge Børge Falkman, Aarhus, får ordineret ka-

liumbromidopløsning til gurgling for halskatar samt en jodholdig opløsning til pensling i svælget. Hendes praktiserende læge, William Mohnsen, Aarhus, ordinerer beroligende mikstur med Baldrianinfus og desinficerende sølvnitratopløsning. I 1904 opsøger hun en homøopatisk læge, P.P. Ørum, Aarhus, og får ordineret medicin i forskellige fortyndingsgrader, som ekspederes på Homøopatisk Apotek, Store Torv 5, Aarhus (Løve Apoteket). Dette Homøopatiske Apotek kan ses i udstillingen på Steno Museet.

Hun har hudproblemer og får ordineret kviksølvkloridopløsning som desinficerende badevand og zinkholdig salve af læge i hudsygdomme Johannes Frisch, Aarhus, samt smertestillende pulvere med acetylsalicylsyre i 1905 fra Professor

Spanske fluer brugt som medicin. Foto: Jan Engelhardt, Medicinsk Museion, Københavns Universitet.

Tage-Hansen, Aarhus Amts Sygehus.

På en regning for en konsultation hos læge Mohnsen står hendes adresse: hos Hr. Portør Andersen, Frederiksalle 58,1, Aarhus. Det fremgår ikke, om hun bor til leje, eller måske er husholderske der. På de sidste recepter fra 1907 står som adresse Marie Nielsen, Viby.

Recepterne er arkiveret i samlingerne og derved bevaret for eftertiden. Alle informationerne fra recepterne findes nu i Steno Museets database og kan ses på "Recepter til enke Marie Nielsen", genstandsnummer 158543.

Bodil Brock

Det homøopatiske apotek i den medicinhistoriske afdeling. Foto: Trine Bjerre Jørgensen.

Den medicinske urtehave blomstrer

Steno Museets medicinske urtehave har fået en renæssance med nye skilte sidste år og nu en ny pjece om haven. Biolog og frivillig på museet Anne Murmann Hansen giver her et overblik over havens mangeårige historie.

Synet på sygdom og behandling er under konstant forandring. Oldtidens shamanisme, trolddom og magi genkendes som placeboeffekten, medens himmellegemernes betydning for helbredet er gledet ud ligesom mange andre teorier. Brugen af planter som medicin har imidlertid overlevet alle

omvæltningerne og har nu fået en renæssance i form af kosttilskud og naturmedicin, men også som indsatsområde inden for naturvidenskaben.

Urtehavens baggrund

Den medicinske urtehave åbnede samtidigt med Steno Museet i 1994 og var fra

starten tegnet ind i C.F. Møllers plan for museet. Haven er, som museet, bygget af gule mursten, og gangarealerne er belagt med gule klinker, der adskiller de små bede.

Jan Ballings vandkunst strækker sig skråt gennem haven fra et prisme af glas og via et vandløb belagt med kakler, der fører fra et linseformet bassin ved indgangsdøren til et øjeformet bassin ved muren mod sydøst. Det skal illustrere kam-

Den medicinske urtehave er et åndehul med planter og blomster fra Henrik Smids. En skøn lystig ny Urtegaard. Foto: Science Museerne.

pen mellem kaos og kosmos, der indgår i Niels Stensens værk *Chaos*, og det er netop Niels Stensen, der lægger navn til Steno Museet på grund af hans banebrydende forskning inden for naturvidenskab og medicin.

Museet opstod som en sammenlægning af Videnskabshistorisk Museum og Medicinhistorisk Museum, hvor sidstnævnte rummede en mindre medicinsk urtehave anlagt med udgangspunkt i planter omtalt i Henrik Smids *En skøn lystig ny Urtegaardt* fra 1546.

Smid var den første, der udgav en bog om lægeurter på dansk, og bogen blev meget populær. Det skyldtes dels, at den var på dansk, dels at klosterne, der havde stået for sygdomsbehandling med urter, var blevet lukket ved reformationen i 1536. Desuden var der på det tidspunkt kun ni læger i Danmark, hvoraf de to var kongens livlæger.

Havens anlæggelse og de første år

Anemette Olesen stod for beplantningen af Den medicinske urtehave. Hun valgte at videreføre urtehaven ud fra Smids bog, men udvide-

*Jan Ballings kunstværk strækker sig som et vandløb gennem haven, og det er inspireret af Niels Stensens værk *Chaos*. Foto: Science Museerne.*

de plantesamlingen, så alle planter i bogen var repræsenteret – i alt 218 planter. Smids bog omfattede såvel traditionelle lægeurter fra klosterhaver som almindelige nytteplanter, da Smid mente, at folks mad også skulle være deres medicin.

Anemette Olesen lavede i

forbindelse med havens anlæggelse et lille hæfte med en oversættelse af Smids *En skøn lystig ny Urtegaardt*, som passede til havens bedde. Anemette iværksatte desuden frøindsamling og salg af frø i butikken, samt holdt rundvisninger og foredrag.

DEN MEDICINSKE URTEHAVE PÅ STENO MUSEET

GÅ PÅ OPDAGELSE BLANDT LÆGEPLANTER
OG SPIS DIN MADPAKKE I SOLEN

**SCIENCE
MUSEERNE**
AARHUS UNIVERSITET

Efter tre år overtog Lisa Rasmussen pasningen af Den medicinske urtehave. I den periode blev der anlagt flere bede, og antallet af planter oversteg 300.

Tæt på lukning

I 2010 var der planer om, at Steno Museet skulle sammenlægges med Naturhistorisk Museum og flytte til Ceres-grunden, så den medicinske have fremtid var usikker.

Det blev derfor besluttet, at haven kun skulle passes som et rekreativt område. Indsamling og salg af frø blev indstillet, og der skulle ikke længere sås etårige planter eller holdes rundvisninger.

Planerne om flytning blev opgivet, men haven blev fortsat passet som et almindeligt anlæg med skiftende gartnere fra Væksthusene.

De senere år

Efter 2012 kom der igen fokus på haven. Der blev udarbejdet en ny plan for bedene, hvor man prioriterede flerårige, ikke så arbejdskrævende planter, og Birthe Annemann blev fast tilknyt-

Den nye pjece kan erhverves i museets foyer.

tet som gartner. Planterne blev opdelt i to områder, hvor det ene rummede de planter, som i dag bruges som naturmedicin, og det andet rummede de planter, der er opført i de gamle lægeurtebøger, men hvor der ikke var naturvidenskabeligt belæg for brugen.

Denne plan er nu fraveget, da der i dag er påvist mange stoffer med medicinsk virkning i flere af de gamle lægeurter. Især farmaceuter og kemikere undersøger, om de virkninger, der er anført i gamle lægeurtebøger kan underbygges med naturvidenskabelig undersøgelse.

Nye skilte og ny pjece

I 2016 fik haven nye skilte. Den brune farve får skiltene til at falde godt sammen med havens planter, og navnene er blevet ført ajour. Nogle skilte har desuden en lille tekst om planternes anvendelse.

Der bliver holdt enkelte rundvisninger på bestilling, og der er nu i 2017 blevet udgivet en ny pjece. Pjecen fortæller lidt om havens indretning og nogle af de planter, der har været undersøgt naturvidenskabeligt. Pjecen kan findes ved museets indgang.

Anne Murmann Hansen

STENOMUSEN

udgives af Steno Museets Venner. Bladet udkommer 3 gange årligt. Det sendes til foreningens medlemmer, men kan frit hentes af alle i museets foyer. Stof kan sendes til redaktionen.

Redaktion:

Knud Erik Sørensen, ansv.

kes@kes.dk

Aase Roland Jacobsen

aase.jacobsen@sm.au.dk

Hans Buhl

hans.buhl@sm.au.dk

Grafisk tilrettelæggelse:

Knud Erik Sørensen

Tryk:

Toptryk Grafisk, Gråsten

Steno Museets Venners bestyrelse fra 30. marts 2017:

Formand:

Bjarning Grøn, *bg@vibkat.dk*, 8667 3281.

Næstformand:

Hans Buhl, Steno Museet, *hans.buhl@sm.au.dk*, 8715 5434.

Kasserer:

Vibeke Reinhardt, *Vibeke.Reinhardt@skolekom.dk*, 8627 4112.

Sekretær:

John Frenztz, *john.frenztz@gmail.com*, 8692 1843.

Redaktør:

Knud Erik Sørensen, *kes@kes.dk*, 6127 6356.

Suppleanter:

Dorte Gade

Jesper Schou-Jørgensen.

Vedtægt for Steno Museets Venner:

www.sciencemuseerne.dk/fileadmin/sciencemuseerne/stenomuseet/Vedtaegt_2017.pdf.

SCIENCE

MUSEERNE

AARHUS UNIVERSITET

STENO MUSEET

– en del af Science Museerne

C.F. Møllers Allé 2

Bygning 1100

Universitetsparken

8000 Aarhus C

Tlf.: 8715 5415

E-mail: *sm@au.dk*

Web: *www.stenomuseet.dk*

Åbningstider:

tirsdag-fredag kl. 9-16

lørdag-søndag kl. 11-16

helligdage kl. 11-16

mandag lukket

Lørdag 24. juni - søndag 6. august

I skolernes sommerferie er museet åbent tirsdag-søndag kl. 10-16. Mandag lukket. Der vil være planetarieforestilling om sommerhimlen kl. 12 og 14 samt *Leg med eksperimenter*.

Søndag 9. juli kl. 20

Fuldmåneaften i planetariet: *Sommerhimlen og de lyse nætter*. Udstillingerne er åbne kl. 19.30-22. Billetter købes på sciencemuseerne.dk.

Mandag 7. august kl. 20

Fuldmåneaften i planetariet: *Om solformørkelsen 21. august*. Udstillingerne er åbne kl. 19.30-22. Billetter købes på sciencemuseerne.dk.

Onsdag 6. september kl. 20

Fuldmåneaften i planetariet: *Efterårets stjernehimmel*. Udstillingerne er åbne kl. 19.30-22. Billetter købes på sciencemuseerne.dk.

Mandag 2. oktober

Forevisningerne på Ole Rømer-Observatoriet starter igen. Billetter købes på sciencemuseerne.dk.

Torsdag 5. oktober kl. 20

Fuldmåneaften i planetariet med "Viden og Visuals": *Liv i rummet – liv på Mars*. Udstillingerne er åbne kl. 19.30-22. Billetter købes på sciencemuseerne.dk.

Lørdag 14. - søndag 22. oktober kl. 10-16

Efterårsferieaktiviteter på Steno Museet for hele familien med planetarieforestillinger. Forevisninger på Ole Rømer-Observatoriet kl. 18 og 20. Program følger.

Lørdag 4. november kl. 20

Fuldmåneaften i planetariet: *Vinterhimlen*. Udstillingerne er åbne kl. 19.30-22. Billetter købes på sciencemuseerne.dk.

I skolernes sommerferie er museet åbent tirsdag-søndag kl. 10-16. Mandag lukket. Der vil være planetarieforestilling om sommerhimlen kl. 12 og 14 samt *Leg med eksperimenter*.

Væksthusene er i perioden 1. maj - 1. oktober åbne mandag-fredag kl. 9-17, lørdag, søndag og helligdage kl. 10-17.

Væksthusene holder aftenåbent til kl. 22 hver onsdag fra 7. juni til 30. august. Oplev husene på egen hånd eller book en spændende rundvisning "Smag på verden i Aarhus" på sciencemuseerne.dk. Pris for rundvisning er 40 kr. incl. smagsprøver.